

UOT 81-25

KOMMUNİKATİV KONFLİKT VƏ YA KONFLİKTLİ ÜNSİYYƏT**EMİNLİ BÖYÜKXANIM İBRAHİM qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, f.f.d., baş müəlim**e-mail: sdu.elmixeberler@mail.ru**Açar sözlər: evfemizm, nitq mədəniyyəti, manipulyasiya, psixolinqvistika, sosiolinqvistika, konflikt.*

Sivilizasiyanın müasir inkişafı dövründə, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun möhkəmləndiyi bir zamanda mədəniyyət məsələlərinin öyrənilməsinə diqqət daha da gücləndirilməlidir.

Dil cəmiyyətdə, ilk növbədə, insanlar arasında ünsiyyətə xidmət edir. Münasibətlərin formalarından asılı olaraq, ünsiyyətin səviyyələri də müxtəlif olur. Ünsiyyətin mənə səviyyəsi ilə anlam səviyyəsi arasında, informasiya və təsir aspektləri arasında kontekstlə, bütün anlam şəraiti ilə müəyyən edilən sıx qarşılıqlı əlaqə vardır. Bu əlaqəni informasiya və bu informasiya ilə necə hərəkət etmək haqqında göstəriş, əmr arasındakı əlaqə kimi təsəvvür etmək olar. Beləliklə, əgər mənə özündə ümumi informasiya daşıyarsa, anlam ünsiyyətə girənlər arasında əlaqəni göstərir, nitq davranışını təşkil edir və istiqamətləndirir, coxvariantlı, coxmənəli, konkret, təsirli səciyyə yaradır.

Nitq insana məxsusdur. İnsan öz nitqini unikal fərdi şəxsiyyət kimi, özünəməxsus səciyyəvi əlamətlərin daşıyıcısı kimi, emosiyaların və temperamentin, fərdi ifadə keyfiyyətlərinin sahibi kimi ifadə edir. Həm fərdi və səs xüsusiyyətləri, həm də psixoloji durum, zahiri görkəm və davranış keyfiyyətləri – səciyyəvi şəxsiyyətin təzahür etməsi üçün vacib olan bütün bu keyfiyyətlər insana təbiətdən verilir. Müxtəlif fəaliyyətlərdə bir-biri ilə eyni olan, bir-birini təkrar edən nitq mümkün deyildir.

Nitqin xarakteristikaları mütəhərrikdir. Nitqin formaları və strukturu nitq şəraitindən və nitqin motivindən, insanın psixoloji və fiziki vəziyyətindən, tərəf-muqabillər arasındakı münasibətlərin səciyyəsinə asılı olaraq dəyişir.

Günün müxtəlif vaxtlarında insanın əhvali-ruhiyyəsi, fiziki vəziyyəti dəyişdiyi kimi, onun nitqinin ifadəliliyi, tempi, aktivlik istiqaməti, nəhayət, üslubu da müxtəlif olur. Nitq həssas bir barometr kimi şəraitə uyğunlaşır. Nitqin fərdi calarları, emosional xüsusiyyətləri tükənməz olub, insanın davranışı kimi hüdudsuz və zəngindir.

Millətin və bəşəriyyətin xilası mədəniyyətdədir. Nitq etiketlərinin gücü ünsiyyətdə mübadilə etdiyimiz məlumatın xüsusi səviyyəsini əks etdirməsindədir. «Nitq etiketinin sehri həm də ondadır ki, bizim qarşılıqlı fəaliyyətimizə, həqiqətən də, qapı acır.» (199, 52-54). Nəzakətlik insana hörmətin ifadə formasıdır və bu forma da nitq etiketi stereotiplərində əks olunur. Məhz forma və stereotip. Nitq davranışı forması kimi nəzakətliliyi müdafiə etmək lazım gəlir. Çünki bu, həm nəzakətli olana, həm də nəzakətlə müraciət olunana lazımdır; burada hər 2 tərəf qalib gəlir; həm «mən», həm «sən». Nəzakətlə danışan həm özünün, həm də müraciət olunanın qürurunu qoruyur. Hər bir şəxsin qüruru, eyni zamanda cəmiyyətin qürurudur. Buna görə də nəzakətlik uğrunda mübarizə aparmağa dəyər. Nəzakətlik öz-özünə yaranmır. Onu erkən vaxtlardan ailədə, uşaq bağçasında, məktəbdə tərbiyə etmək lazım gəlir.

Dilə sahib olmaq şəxsiyyətin uğurlu sosiallaşmasının mütləq şərtidir. Şərqi müdrik fikrinə görə, “həqiqət danışanın dilində deyil, dinləyənin qulağındadır”. Dinləmək bacarığı yaxşı xasiyyətin ən vacib və effektiv elementlərindən biridir. Balzak yazırdı ki, dinləmək təkcə nəzakətliyin olması demək deyil, həm də etinasızlığın əlamətidir. İnsanlarla ünsiyyətdə hec nə diqqət mərhəməti qədər yüksək dəyərləndirilmir. Ciddi, düzgün danışmaq, sərtliyə, qayda-qanuna olan məhəbbətə, soyuq hisslərə işarə edir. Dinləməyi bacarmaq rəhbərin (başçının, ağsaqqalın) peşəkarlıq əlamətidir. Dilin zənginliyi insana özünü təsvir etməyin müxtəlif imkanlarını təqdim edir. İnsanın dilində öz daxili aləminə, onun şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə xas olan söz və ifadələr nə qədər cox olarsa, bu, ona

özünü anlamağa, dəyişməyə, özü ilə başqa insanlar arasındakı fərqləri görməyə imkan verəcək. İnsanlar dilin verdiyi imkanlardan müxtəlif cür istifadə edirlər. Kennet Tomas yazırdı ki, “Ünsiyyət insanlara bəxş edilmiş ən ali sevincdir”. İnsanlar, ilk növbədə, ünsiyyət baryerlərini aradan qaldırmalıdır. Daniyel Uebster deyirdi ki, mənim nəyim varsa, əlimdən alın, amma mənim nitqimə dəyməyin və mən tezliklə yenə hər şeyi əldə edə biləcəyəm”. Ünsiyyət qurarkən bu hala diqqət yetirmək lazımdır: müvəqqəti olaraq öz problemlərini unutmaq, qəlbini şəxsi iztirablardan azad etmək və həmsöhbətə münasibətdə hazır göstəriş və inandırılardan uzaqlaşmaq. Yalnız bu halda həmsöhbətin nə hislər keçirdiyini anlamaq, onun emosiyalarını “görmək” mümkündür.

Kommunikativ fəaliyyət münasibətlərin düzəlməsi və ümumi nəticə əldə edilməsi məqsədilə iki və daha artıq insanın razılığa və birləşməyə yönəldilmiş söylərinin qarşılıqlı təsiridir. Ünsiyyət informasiya mübadiləsində olan, eləcə də bir-birini qəbuletmə və anlama vəziyyətində olan insanlar arasındakı qarşılıqlı təsir prosesidir. Hər ünsiyyət xoşməramlı, xoşniyyətli, xoşnəticəli olur. Bəzi hallarda insanların ünsiyyət prosesi konflikt situasiyalara çevrilir. Kommunikativ konflikt – ünsiyyətin xüsusi tipinin nəticəsidir, kommunikativ aktın xüsusi halıdır, xüsusi nitq davranışının nəticəsidir. Konflikt situasiyanın strukturu subyekt prizmasından və onun mental-psixoloji durumundan keçir.

Konflikt çox zərif və həssas məsələdir. Görəsən, mümkündürmü konfliktə heç girməyəsən və yaxud konfliktə heç vaxt girməyən insanlar mövcuddurmu? Konfliktin yaranma səbəbləri sırasında dil vahidlərinin (vasitələrinin) yeri və rolu hansı dərəcədədir? Təbii ki, cəmiyyətdə insanlar bir-biri ilə mütləq şəkildə ünsiyyətə daxil olurlar. Cəmiyyətdən təcrid olunmuş normal və sağlam həyat mümkün deyil. Sosial mühitdə bütün insanların ünsiyyətə girmə və ya ünsiyyət saxlama bacarığı da eyni deyildir. İnsanlar müxtəlif olduqları kimi, onların maraqları, tələbləri, davranışları, xasiyyətləri də müxtəlifdir. Bir qrup insanlar var ki, onlar üçün şəxsi maraqlar daha vacibdir, cəmiyyətə və onun üzvlərinə tələbləri böyükdür, davranışları şəxsi, subyektiv maraqlarından irəli gəlir. Bu tip insanların nitqində işlənən dil vahidləri fərdin spesifik əlamətlərini, xasiyyətini, dünyagörüşünü əks etdirir. Xarakterdə daha çox üstünlük təşkil edən “eqo” onun ətrafdakı insanlarla, onların istək və maraqları ilə hesablaşmasına imkan vermir. Nəticədə, nitqdə disfemizmlər, vulqar sözlər və bu leksik vahidlərlə zəngin əmr cümlələri daha çox işlənir. Xüsusilə də, “mən” əvəzliyi cümlədə, demək olar ki, bütün sintaktik vəzifələrdə ən fəal işlənən leksemlərdən birinə çevrilir.

Nitqdə işlənən söz və ifadələr xarakterdə və ətraf mühitdəkilərə münasibətdə mövcud olan səciyyəvi əlamətləri əks etdirir. Təbii ki, secim bizimdir: biz söz və ifadələri secirik. Bəzən məqsədsiz surətdə yetişən konflikt situasiyalar olur ki, aqressiv xarakterli leksik vahidlər münaqişənin daha da qızışması, dərinləşməsi və mürəkkəbləşməsinə səbəb olur. Təbii ki, bunun əksi olan “sülhməramlı dil vahidləri” münasibətləri sahmana sala bilər, “konflikt situasiyanın üzərinə “su səpib” söndürə bilər. Deməli, dil vahidləri ünsiyyətin tənzimləyicisi rolunu oynamaq imkanına malikdir. Və hətta, fikrimizcə, hər cür ünsiyyətin həm müsbət, həm də mənfə sonluqla nəticələnməsi nitqdə işlənən dil vahidlərindən asılıdır.

Konflikt situasiyaların növləri müxtəlifdir: 1) Dinamik tipli konflikt münasibət tipini adlandırır; 2) Paradigmatik tipli reaksiyalar; konkret konflikt tipləri olan mübahisə, münaqişə, savaş, müharibə. 3) Konflikt situasiyanın dərin tərəfi – emosional, intellektual və iradi münasibətlər – qarşıdurma, situasiya subyektlərinin maraqlarının toqquşması, eləcə də zahiri (xarici) ətraf mühitdə daxili qarşıdurmanın ifadəsi, konflikti bürüzə verməyin fiziki formaları (qışqırıq, tonun yüksəlməsi, səs).

Konfliktin fiziki formaları iki qrupa ayrılır:

a) Şəxsi konflikt qarşıdurmalar; dava, qarşılıqlı zərbə yetirmə, əlbəyaxa savaş, kiminləsə nəyə görə və ya nəyin əleyhinəsə mübarizə və s.

b) geniş sosial kütləni cəlb edən konflikt situasiyalar: müharibə, iki və ya daha artıq dövlət, xalq, tayfa və ya ölkədaxili ictimai qruplar arasında hərbi mübarizə, hərbi döyüş və s.

Təbii ki, bütün bu proseslər nitq təzahürü ilə özünü bürüzə verir. Kommunikativ strategiyaları elə qurmaq lazımdır ki, elə kommunikativ davranış seçmək lazımdır ki, konflikt situasiyanın inkişafını öncədən görmək, konflikt situasiyanı öncədən proqnozlaşdırmaq və idarə etmək mümkün olsun. Müxtəlif növ konfliktlərin əsasında hər zaman düzgün seçilməmiş kommunikativ və ya nitq

davranışı dayanır. Dil müxtəlif tip və səviyyəli konfliktlərin yaranmasına, inkişafına və həllinə istiqamətlənir.

Bəzi hallarda ayrı-ayrı fərdlər münasibətlərin gərginləşdirilməsinə, ünsiyyətin pozulmasına səbəb olan kobud, qaba söz və ifadələr, söyüş və qarğışlardan istifadə edirlər. Bəzən bu adət, vərdiş halını da alır. Psixologiyada koprolaliya adlı bir anlayış mövcuddur. Yunanca “konpos” – “nəcis, cirk”, “laliya” – “nitq” deməkdir. Bu termin hec bir səbəb və bəhanə olmadan söyüşlərə, pis, eyib, ədəbsiz sözlərə xəstəlik səviyyəsində tutulma, bəzən də qarşısızalmaz impulsiv maraq deməkdir. Bu anlayışı elmə ilk dəfə fransız həkimi, uşaq psixiatriyasının banilərindən biri J.M.İtar gətirmişdir. İlk dəfə o, Turett sindromunu elmi cəhətdən təsvir etmişdir. Koprolaliya, əsasən, Turett sindromunda uzə çıxır, amma daha üç xəstəlik zamanı da: şizofreniya, progressiv iflic, az hallarda maniakal vəziyyətlərdə də müşahidə olunur. Turett sindromlu xəstələrin 10%-i qədərində koprolaliya ozunu göstərir. Cox az hallarda insultdan sonra beynin uzvi zədələnməsi və ya ensefalit, eləcə də nevroloji xəstəliklər – neyroakantositoz və Zyoşa Nixen sindromu zamanı rast gəlinir. Koprolaliya şəxsiyyətin fəaliyyətinin azalması, təcavüzkarlıq edə bilməyi bacarmağa işarə edir. Bəzi muəlliflərə görə, qadınlarda koprolaliyanın olması onların xüsusiyyətlərinin dərin deqradasiyasının etibarlı sübutudur. Koprolaliyaya yaxın anlayış olan kopropraqsiya – qadağan və ya eyib sayılan jestikulyasiyaya impulsiv maraqdır: kopropraqfiya isə soyuşlərin yazılmasına maraqdır. Bir qisim fərdlərarası konfliktlərə koprolaliya da səbəb olur, münaqişəni kəskinləşdirir, münasibətləri ağırlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Гольдин В.Е. Этикет и речь. Саратов: Саратовский Университет, 1978, 112 с.
2. Колшанский А.Н. Паралингвистика. М.: Наука, 1974, 274 с.
3. Коммуникативный синтаксис //Сборник научных статей. М.: МАНПО, 1984, 203 с.
4. Формановская Н.И. Вы сказали «здравствуйте». // Речевой этикет в нашем общении. 3-е издание, М.: Знание, 1989, 156 с.

РЕЗЮМЕ

КОММУНИКАТИВНЫЙ КОНФЛИКТ ИЛИ КОНФЛИКТНОЕ ОБЩЕНИЕ

Эминли Б.И.

Ключевые слова: эффемизм, культура речи, манипуляции, психолингвистика, социолингвистика, конфликт

В обществе люди обязательно общаются друг с другом. В ряду возникновения конфликтов велики место и роль языковых единиц (средств). В социальной среде не все люди обладают одинаковым умением входить в общение и поддерживать его. В статье исследуется коммуникативный конфликт, причины его возникновения в общении и рассмотрены пути его устранения.

SUMMARY

COMMUNICATIVE CONFLICT OR CONFLICT COMMUNICATION

Eminli B.I.

Key words: *evfemizm, culture of speech, manipulation, psycholinguistics, sociolinguistics, conflict*

In a society, people inevitably communicate with each other. The place and role of language units (means) are very large among conflict emergence reasons.

Communication skills of people in social environment are not the same. In the article, communicative conflict or causes of conflict communication, wich is one of the topical problems of a society, have been researched and looked through with solutions.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 09.09.2017
Son variant 27.09.2017